ցեռոյ «Անուշ մինչնարերդի պեղումները» (Անդ, 1908, էջ 83–87)։ Կ՚արժէ տեսնել նաեւ իր «Բաց նամակ»ը (Ա. Մեսրոպ վրդ.) Թիֆլիսի «Մշակ»ի մէջ (1909, էջ 52–54, 57–60)։

Ուշագրաւ է Ս. Էջմիածնի տաճարի հնագոյն ձեւի ուսումնասիրութիւնը «О древнѣйшихъ формахъ Эчміадзинскаго Храма» (Зап. Восточ. Отдел. Имп. Русск. Археол. Общ. Томъ XIX. (1909). 031–052), զոր Ուս. Մաս արժանի համարեցաւ ներկայացնել 1909ին Ռուսաց կայսերական Հնագիտական ընկերութեան եւ գովեստի արժանացաւ։ (Տես անդ, 052–063)։ Նոյնը հայերէն հրատարակուեցաւ «Ազգագրական Հանդէս»ի մէջ «Էջմիածնի տաճարը. ճարտարապետական եւ հնագիտական հետազօտութիւն» (Գիրք ԺԹ – 1910 – էջ 165–188)։ Նոյն հանդէսին մէջ ունի նաեւ ուրիշ մի քանի լուրջ ուսումնասիրութիւններ, ինչպէս «Գաւիթ և ժամատուն Հայոց հնագոյն եկեղեցիներու մէջ» (Անդ, հտ. ԻԱ – 1911–, էջ 5–33), «Անի քաղաք թէ ամրոց» (Անդ, հտ. ԻԲ – 1912, էջ 61–84. և ԻԳ – 1912 –, 5 – 26) և «Ուսումնասիրելի նիւթեր հայ ճարտարապետութեան համար» (Անդ, հտ. ԻԲ – 1912 –, էջ 113–116)։

Հետաքրքրական է «Տեկորի տաճար»ի ուսումնասիրութիւնը (Տփղիս, 1911, էջ 106, 35 նկարներով) և «Ո՞րն է իսկական Հոռոմոսի վանքը. հնագիտ. ուսումն.» (Աղեքսանդրապոլ, 1911, էջ 16)։

Յիշատակելի է նաեւ Զօպանեանի «Անահիտ»ի մէջ (նախկին շրջան) հրատարակած կրկին յօդուածները ալ 1911ին, «Հայ ճարտարապետութեան շրջանները» (էջ 1–24) և «Նորագոյն կարծիքներ հայ ճարտարապետութեան մասին»(197-220)։

Հուսկ իր վերջին հրատարակութիւններէն «Նախաքրիստոնէական հայ ճարտարապետութիւնը «Բանբեր»ի մէջ (Վաղարշապատ, 1921 – 1922, էջ 207 – 225), «Նախաքրիստ. հայ ճարտարապետութիւն» «Զուարթնոց»ի մէջ (Հր. Բալուեանի՝ ի Փարիզ, 1929, էջ 89 – 90, 124–126, 230–232, 319–325) և «Շինութիւններն ու նրանց գործածութեան կերպը հին Հայաստանում» (Երեւան, 1932, էջ 40)։

Մեծաւ մասամբ յօդուածներ և փոքր հրատարակութիւններ, որոնց իւրաքանչիւրը սակայն գիտական սուր դիտողութիւններ ունի, եւ հետեւաբար հայ ճարտարապետութեամբ զբաղողներուն անհրաժեշտ է խորհրդակցութեան առնել զանոնք՝ զրելէ առաջ։

Հ. ԳԱԲՐԻԷԼ ՆԱՒԱՍԵՏԵԱՆ

ՕՐՈՒԱՆ ԳՐՔԵՐ

Գ. ԳԵՂԱՐԲՈՒՆԻ «Լուրեր Քաղքէն» վէպ. հրատ. Հ. Սամուէլ Գրատան. Փարիզ, 1933։

Յայտնի իր երեք հատորիկ «Պատկառանն»ներով։ Քաղքէն բերած լուրերուն մէջ զարձեալ առանց շառագունելու կը հաղորդէ լուրեր զոր ոչ մէկ պարկեշտ ականջ պիտի ուզէ լսել։ Վէնետիկէն փարիզ անցնելով կը տեսնուի որ չէ մոռցած իր հետ տանելու փիլթիկրիւլիի և Մարիոյ Մարիաննայի աղուոս միս բուրդ հատորները։

Կնոջ մասին շատ անխիղճ կերպով կը յայտնուի, զայն կը համարի հասարակաց ճամբուն վրայ ձգուած կամուրջ, զայն կը նմանցնէ թքամանի... զայն կ՚անուանէ յոյսերու գերեզման, տենչերու ազնիւ կոյտուղի։ Բայց այս աստիճան ինչո՞ւ ստորնացնել կինը, մինչ հեղինակն ինքն եւ ընթերցողները մայր մը չունին որ կին կին եթէ վ. Հիւկոյի համար «կարի յոյժ կատարելագործեալ սատանայ մըն է», սակայն ըստ մեծ Նաբոլէոնի «Կինն Աստուծոյ բանաստեղծութիւնն է, մարդն ալ արձակ գրութիւնը»։

Գեղարքունի այն աստեն պիտի կարենայ յառաջադիմել գրականօրէն, երբ գրիչը լաւ մը սրբէ։

Գեղարքունի բերելով «Լուրեր Քաղքէն»ը գրաւէր ուշադրութիւնը իրեն պէս մը տաժողներուն. տարի մը վերջը 1934ին կը հրատարակէր ուրիշ հատոր մը «Թօշնեցիկ վերջ» խորագրով. բովանդակութեան համապատասխան չէ վէպին անունը. զարձեալ կինը իր մէկ քանի վիպակներով նախատուած է. վիպագրին համար կինն է «մսէ շինուած պուպրիկ մը, հարճ մը, աղախին մը, ոջիլ մը, ախտ մը, ժպիտ մը, ծաղիկ մը բուրան, պատուղ մը անուշ ու թթու, կռուախնճոր մը շատ անգամ, մի մաղեր շատ բարակը...»։

Իր ամէն մէկ վէպին մէջ թատերաբեմը կը փոխուի, դերասաններու և թատերասրահի նիւթերը անփոփոխ կը մնան։

Ուղին զոր ընտրած կը թուի՝ իրապաշտ զպրոցն է, որուն մէջ յաջողելու համար հարկ է որ զգուշանայ շփացնող անոյշ թոյներու ազդեցութենէն։

Ֆ. ՇԱՆՍՈՐ «Մարդ Աստուածը» վէպ. Թրգմ. Տ՚Արզոս. տպ. «Արզոս», Գահիրէ։

Վիպասանը Ֆրանսայի Գիտութեանց կառուէն։ Յառաջադիմող վէպ, այժմէական ընկերային, գիւանագիտական ոգեհարցական, իրաւունքէ զգայացունց գրութիւն, որ վէպէն դուրս կ՚ելլէ՝ չզագար գիտական խնդիրներ կ՚արծարծէ, կը համոզէ և կը քանդէ համոզումները, ապրողը կը մեռցնէ, մեռեալին կեանք կու տայ. մեռնողները ելեքտրական հոսանքով յարութիւն կ՚առնեն, կը պատմեն դատապարտեալներու ոճիրները, գիւանագիտական նենգութիւնները։ Վէպին մէջ կը յիշուին գիւանագէտ անձեր որ տակաւին կ՚ապրին և քաղաքական ներկայ պատմութեան մէջ յատուկ դեր մը կը կատարեն. քաղաքական գեղծումները յայտնի կ՚ըլլան ոգեհարցութեամբ։ Հեղինակը ելեքտրական հոսանքով հրաշքներ կը գործէ, նիւթական մարդը ընկերութեան մէջ անտեսանելի կ՚ընէ եւ որով ան ունկնդիր կ՚ըլլայ ոճրագործին խօսքերուն, եւ կը տեսնէ անոր ոճիրները։ Հոս գիտութիւն և հոգեբանութիւն կը մրցին իրարու հետ, և զարձեալ գիտութիւնը պարտուած կը ծայ. մարդը՝ Աստուած չի կրնար ըլլալ. և Աստուած, Աստուած կը ծայ. արուեստականօրէն մարդ ստեղծելու փորձերը անյաջող կ՚անցնին։

ԿՒՕԹԻ «Ֆաուստ».
Թրգմ. Տ՚Արզոս. տպ. «Արզոս», Գահիրէ։

Կէօթէի գլուխ գործոցն է, վիպասանը իմաստասէր Ֆաուստի բերնով մարդկային ընկերութեան պատկերը կը ցուցադրէ.

digitised by A.R.A.R.@

բարոյականը կ'ըմբռնէ ըստ մարդուս բա-
նաւոր ազատ դատողութեան, այդ ազա-
տութեան մէջն է որ Մէֆիսթոյ կը զեղծանի։

Անհարելի է որ բնազանցական գիտու-
թեանց հմուտ աստուածաբան վարդապետը
համոզուի որ Ֆաուստի վարդապետութիւնը
ամբողջութեամբ հիմնուած ըլլայ Աւետա-
րանին վրայ։ Անմէն պարագայի, առողջ
դատողութեան տէր ընթերցողը Ֆաուստէն
կրնայ շատ օգտուիլ՝ եթէ Մէֆիսթոյի լա-
րած ծուղակէն միշտ հեռու պահէ ինքզինք։

Սիրուն է կէօթէի Ֆաուստի գեղարուես-
տական այդ քանդակը, զմայլելի երբ կու-
նոյի բերնով կ'երգէ ան։

ԳՐԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒԹԻԻՆ

ԱՐՍԷՆ-ԵՐԿԱԹ. — «Կուզիկ Պետոն» (հէքեաթ).
հրատ. «Սահակ-Մեսրոպ». տպ. Գահիրէ, 1933։

Կուզիկ Պետոն առասպելական մէջոց-
ներով կը կորսնցնէ իր կուզը։ Հարուստ
մը իր աղջիկը Պետոյի հարսնութեան կը
խոստանայ, եթէ ըսէ թէ ինչպէս ան իր
կուզը կորսնցուցած է. և Պետոյ կը պատ-
մէ. «Հինգշաբթի օր մըն էր, բաղնիքը գացի,
լուացուեցայ, չեմ գիտեր ինչ կար ջուրին
մէջ, կուզս հալեցաւ շաքարի պէս»։

Նոյնը կը փորձէ հարուստ մարդը, բաղ-
նիքին մէջ, ջրանոյշ գեղեցիկ աղջիկնե-
րուն երգը կը լսէ, ու երբ անոնց սխալը
կը շտկէ, անոնք կը վիրաւորուին, եւ ի
պատիժ՝ կուզ հարուստին վրայ Պետոյի
կուզն ալ կը բարդեն. ամօթահար հա-
րուստը բաղնիքէն դուրս կ'ելլէ, Պետոյին
չուզեր տալ իր աղջիկը։

Սակայն այդ անկարելի էր, Պետոյ
յանձն կ'առնէր կրկին կուզ ունենալ՝ բայց
չզրկուիլ այդ հարուստին աղջիկէն. աղ-
ջիկ և մանչ զիրար սիրած էին, հրաշքով
իրարու կապուած էին. անոնք զիրար կ'առ-
նեն։ Պետոյ այլեւս կուզ չունէր, երիտա-
սարդ իշխանի պէս գեղեցկացած փեսայ
կը դառնար, և հրեշտակի պէս գեղեցիկ
աղջիկին կը փափաքր ականջէն.

«Սուտը իրաւ է
Իրաւը սուտ է

Դուն ինձի կ'ասնես
Ես քան չեմ ասներ
Այսօր կիրակի
Վաղը չես գիտեր
Ինչ կը պատահի
Եղնիկ կը դառնաս
Ես որսորդ տղայ
Սուր նետ կ'արձակեմ
Սիրտդ կ'արիւնեմ
Եւ դուն կը մնանիս
Կը վերածընիս
Իմ սրտիս վրայ »։ —

Փեսան այնքան ուրախացեր է որ խելքը
թռուցեր, իր երգածին կէտադրութիւնն է
մոռցեր։ Աբսէն երկաթ զգալիօրէն կը յա-
ռաջադիմէ, իր ամէնէն յաջող գրութիւն-
ներէն մէկն է այս հէքեաթը, ուր յարգած
է պահանջուած գրական կանոնները։ Նիւ-
թը պարզութեան մէջ պերճ է։ Իմաստա-
սիրական, բարոյական իրատները ալ ա-
ւելի գնահատելի ըլլան եթէ մանկական
ընթերցողին ուղղուած ըլլային։

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹԻԻՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՊԱՐ-
ՏԻԶԱԿՑԻՈՑ ԵՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ ՀԻՄՆԱՐ-
ԿՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐՏԻԶԱԿԻ ԵՒ ՇԻՆՈՒԹԵԱՆ
ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ԵՒ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ

Արարեալ ի Տ. կարապետ վ. Գահանայէ Տ. Գրիգորեան.
Երուսաղէմ, տպ. Ս. Յակոբեանց, 1933, էջ 102։

Ջկայ գեղածիծաղն Պարտիզակ։ Մեծ
աղէտին՝ ան ալ միւս հայաշատ կեդրոն-
ներուն նման հիմնայատակ կործանեցաւ
հայոց համար։ Կ. Պոլսոյ կից այս ա-
ւանը և Նիկոմիդիոյ նշանակելի հայկական
գաղութին մանրակրկիտ պատմութիւնը
չգրուեցաւ ժամանակին, իսկ այժմ գոնէ
տեղական յիշատակարաններով վաւերա-
ցեալ հրատարակութիւն մը՝ ալ շատ ուշ
է, նոյնիսկ անկարելի։ Պարտիզակի եւ
ընդհանրապէս Նիկոմիդիոյ, Կ. Պոլսոյ հետ
ունեցած մերձաւորութիւնը, և Պարտիզակի
գրագէտ հայորդիներ ունենալը մեծ ազդակ
մըն էր այդ գաւառին և աւանին կատա-
րեալ պատմութեան պատրաստութեան հա-
մար։ Սակայն դժբախտաբար ատիկա չկա-
տարուեցաւ, թէեւ Մինաս Գ. Գասապեան

(Ֆարհատ), Պօսթոնի «Հայ Վաստակ»
առեւտրական թերթի խմբագիր (վերա-
ծին) 1913ին Ազատամարտի տպարանէն
հրատարակեց ուսումնասիրութիւն մը՝ Հա-
յերը Նիկոմիդիոյ գաւառին մէջ, ուր 311
էջերու մէջ գոհացուցիչ պատկեր մը կը
տրուի այդ գաւառին կարեւոր հայութեան
մասին։ Ուրեմն բնական է որ Պարտիզակի
անցեալին նայող ամէն տեսակ յիշատա-
կարաններու հրատարակութիւնը մեծ հե-
տաքրքրութեամբ կարդացուի այդ գաւառով
հետաքրքրուողներուն կողմէ։

Ցառաջաբանէն կ'իմանանք թէ վկա-
յաբանութեանց եւն. հեղինակը, Տ. կա-
րապետ քհնյ. Տ. Գրիգորեան, է մայրենի
պապը ցառաջաբանը գրողին՝ և գրքոյկս
հրատարակիչ Թորգոմ ս. Գուշակեանի,
երուսաղէմի այժմու պատրիարքին։

Ցառաջաբանէն վերջ նահատակին՝ Յով-
հաննէս փիրէնեան սրբակրօն երիտասար-
դին տապանագիրը կը տրուի, 1838 Մայիս
1 թուակիր։ Ցետոյ կու գայ պատմուբիւն
հանատակութեան նոր վկային Քրիստոսի
սրբոյն Յովհաննու Պախչաճիացոյ (էջ 1 –
24), որուն կը յաջորդէ նոյնը՝ ոտանաւոր
ձեւով կատարուած, որուն քառեակներուն
սկզբնատառերը կը կապեն «Ի ՏԷՐ ԿԱՐԱ-
ՊԵՏ ՔԱՀԱՆԱՅԻ ՆՈՒԱՍՏԷ Է ԲԱՆՍ ՊԱՏ-
ՄՈՒԹԵԱՆ ՅԱՂԱԳՍ Ս. ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ
ՆՈՐ ՎԿԱՅԻՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՈՐ Ի ՊԱՐՏԻԶԱԿ
ԳԵՂՋ Ի ՆԱՀԱՆԳԻՆ ՆԻԿՈՄԻԴԱՅ»։ Վկայա-
բանական այս երկու կտորներն ալ առ-
նուած են Սաղէմի հայավանքին հատա-
քածոյէն։

Էջ 43 էն սկսեալ մինչեւ էջ 52 վը-
կայութեան ծանօթութիւնները, անշուշտ
Թորգոմ սրբազանի գրչէն։

Հատորիկիս երկրորդ մասը Պարտիզակի
պատմութիւնն է՝ Տէր կարապետի գրչէն,
գրուած 1831ին։ Սակայն ասոր օրինա-
կութիւնը՝ ըստ Ցառաջաբանին իսկ ծա-
նօթութեանց՝ կը պարտինք մեզուաջան
վենետիկեան Մխիթարեան Հ. Վարդան
վ. Հացունիի, որ ժամանակին Պարտի-
զակի մէջ օրինակեր է Տէր կարապետի
այդ գրութիւնը և հետը բերեր է վենե-
տիկ։ Թորգոմ սրբազան այսպէս անփո-
խարինելի երջանկութիւնը կ'ունենայ իր
նախնիին գրութիւնը ձեռք բերելով եւ
արժանապէս հրատարակելով։

Պարտիզակի հիմնարկութեան մասին
տրուած տեղեկութիւններն անրաւական
են։ Իսկ հին եկեղեցւոյն հիմնարկութեան
մասին երկար կը խօսուի։

Տէր կարապետ քահանայի այս գրու-
թիւնը ծանօթ է եղած Մ. վերածինի
(Մինաս Գ. Գասապեան) իր Հայերը Նի-
կոմիդիոյ գաւառին մէջ գործին մէջ։

Այս հատորիս վերջին մասը կը փակուի
էջ 88էն սկսեալ երկրորդ ծանօթագրու-
թեամբ մը՝ հրատարակիչէն։

Տպագրութիւնը մաքուր, թուղթը լաւ
և կազմը կոկիկ։

Ուիլիամ Գամազա — Յ. ՓԻՒՐՏԵԱՆ

ՔԱՆԻ՞ ՀՈԳԻ ԵՆՔ ՀԱՅԵՐՍ

Կէս տարի առաջ որոշած էի զանազան
ազգային հաստատութիւններու դիմելով,
հարցարաններու միջոցաւ փնտռել հայու-
թեան ներկայ թիւը։ Այս նպատակով շուրջ
երկու հարիւրի չափ նամակներ ուղարկե-
ցի աշխարհի բոլոր վայրերը, ուր հայու-
թեան գոյութիւնը կը գուշակէի և ներփա-
կելով նամակներուս հետ զանազան հար-
ցարաններ, խնդրեցի մէն մի վայրէ ճըշ-
գրիտ տեղեկութիւններ, որ կարենամ մեր
ազգին ներկայ թիւը ըստ կարելւոյն մին-
չեւ գոնէ 90–95% ճշդութեամբ հաստատել։

Նախ և առաջ քիչ շատ կտրած սրտով
տխրիլ եմ արտայայտուիլ որ, շատեր
խուլ և համր ձեացին հարցումներուս։ Նա-
մակներուս գրեթէ կէսը բոլորովին առանց

digitised by A.R.A.R.@